

Tanulmány

MACHIAVELLI ÉLETMŰVÉNEK EGYSÉGE ÉS A MACHIAVELLIZMUSOK SOKFÉLESÉGE

Kaposi Márton

a filozófiai tudományok kandidátusa, egyetemi docens, ELTE
kaposimarton@freemail.hu

Niccolò Machiavelli életművének gazdag tematikája és különböző témáinak más-más mértékű kidolgozottsága *önmagában véve is nagyon eltérő* jellegű reagálásokat, vagyis kritikákat és folytatásokat tett lehetővé. Ezt az alaphelyzetet két másik tényező még tovább bonyolította. Az egyik – és nyilvánvalóbb – a mindenkor *befogadók és közvetítők* – Paul van Tieghem szerint – soha nem ignorálható nézetei és igényei, amelyek a tudomásul vett eszméket a szerző eredeti gondolatvilágának egészéből kiemelték, értelmezték és új kontextusba helyezték. (Van Tieghem, 1939, 57–60.) A másik – kevésbé szembetűnő, de nagyon is fontos speciális – módosító tényező a *premachievellizmus* változatainak szinte kiküszöbölhetetlen, bár többnyire látens befolyása. (De Mattei, 1969)

Arra a tényre, hogy Machiavelli markáns és karakterisztikus életműve csak *a szó legtágabb értelmében véve képez egységet*, és a bennük jól kirajzolódó koncepció nem mentes bizonyos következtelenségektől és logikai ellentmondásoktól, hiszen szerzőjük nagyon különféle inspirációk nyomán, meglehetősen eltérő tapasztalatokat és forrásokat hasz-

nosítva, az értelmezett anyagot nem mindig azonos általánosságai fokon feldolgozva és vegyes reflexiókkal kísérve fogalmazta meg, már többen felhívták a figyelmet; legutóbb a Cambridge-i kontextualista iskola képviselői, akik közé egyik monográfusa, Quentin Skinner is tartozik. (Skinner, 1981, 7., 10.; Nederman, 1999, 636–638.) (Például ezek egyike az az alapvető kérdés is: vajon a firenzei titkár a monarchia vagy a köztársaság híve volt-e végső soron?)

Az is régóta tudott tény, hogy Machiavelli – minden eredetisége ellenére – *hagyományos* problémákat tárgyalt újra, más szemlélettel, és egyik-másik elődjének (forrásának vagy csupán előfutárának) néhány jól megfogalmazott eszméje a firenzei gondolkodótól *függetlenül* is élt és hatott, részben vele egy időben, részben az ő működése után is. Ezek egy csoportja a *gyakorlati premachievellizmus* körébe sorolható, hiszen nagyon hasonlítanak a Machiavellinél leírtakra, és – dokumentálhatóan – olyan uralkodók, hadvezérek és hasonló szerepet betöltő vezetők szájából hangzottak el, akik alkalmazták is őket (a legközismertebb példa a spártai Lüsztandrosz utalása

az oroszlán és a róka tulajdonságainak egyesítésére a király részéről). Más hasonló kitételeket bizonyos *elméletírók* dolgoztak ki (Callimachus Experiens, Aurelio Brandolini, Giovanni Pontano). A tovább élő premachiavellizmusok, illetve posztmachiavellizmusok Machiavelli eszméivel történő egybemosódására és az ebből adódó nehézségekre már Robert Mohl és Charles Benoist nyomatékosan ráirányította a figyelmet. (Mohl, 1858, 553–590.; Benoist, 1907, 2–8.) Mindkét szerző – igaz, különböző szempontok szerint – négy csoportba sorolta Machiavelli követőit, sőt Benoist olyan trilógiában dolgozta fel a machiavellizmus történetét, amelyben az első rész (1907) a *premachiaavellizmust* mutatja be, a második (1934) Machiavellit tárgyalja, a harmadik (1935) pedig az őt így vagy úgy követőket, vagyis a szó szűkebb értelmében vett *machiavellizmus* történetét mutatja be. A premachiavellizmus és posztmachiavellizmus fő tendenciáit Mohl és Benoist észrevételeinek felhasználásával rendezhetjük el a továbbiak során.

A fentiek alapján Machiavelli életművét olyan *csomópontnak* tekinthetjük az államelméleti és politikai irodalom történetében, amely bizonyos premachiavellista tendenciákat *egyesít*, illetve amelyből többféle (poszt)machiavellizmus *ágazik szét*. A *viszonyítási pont* a firenzei gondolkodó életműve, az ő *eredendő és autentikusnak* tekinthető machiavellizmus (M). Ennek kétféle előzménye van. Az egyik – és ez a meghatározóbb – egy *gyakorlati premachiavellizmus* (PM₁), vagyis uralkodók, fontos állami vezetők többé-kevésbé tudatos államirányító módszereinek néhány olyan jellemző tényleges eleme, amelyek alkalmazásáról az illetők feljegyzett szólásai, kortársak visszaemlékezései vagy történetírók megállapításai adnak hírt. (Ilyen összeállítást készített Aragóniai Alfonz bölcs mondásairól

Antonio Beccadelli, illetve Mátyás királyéiról Galeotto Marzio.) Az ilyen elemekből formálódik, a régebbi királytüköröket is felhasználva, az *olyan államelméleti jellegű művek* köre, amelyek elvileg átgondoltan mutatják be az állam szuverénjének uralkodói módszereit, köztük sok olyat is, amely később Machiavellinél hasonló megfogalmazásban szerepel, és ennyiben az *elméleti premachiavellizmus* megjelenítői (PM₂). Machiavelli – bár az arányokat nem tudjuk pontosan megállapítani – ezek egy részét forrásként is hasznosította, de attól függetlenül – mind az általa használtak, mind a többiek – később is forgalomban voltak, hatottak, találkozhattak az eredendő machiavellizmussal. Például Xenophón *Küropeidaéja* vagy Beccadelli említett szólásgyűjteménye Machiavelli műveinek megjelenése után is népszerű volt.

Az előzményekhez képest sokkal változatosabb az *utóélet*, Machiavelli „fortuná”-ja, az általa indukált „poszt”- és „anti”-machiavellizmusok széles panorámája. (Procacci, 1995; De Camilli, 2000.) Ebben a differenciálódásban nem csupán a szűkebb értelemben vett, tudományos tartalmú proliferálódás lehetőségei valósultak meg (Kuhn, 1984, 80–81.), de a különböző ideológiai szempontok és politikai hatások is tovább fokozták a bonyolultságot. Az így előállt konstelláción belül első helyen Machiavelli *igazi követőit* (M₁) kell említenünk, bár ilyenek hagyományosan felfogva szinte nincsenek is, mert a szó szoros értelmében vett Machiavelli-epigonok nem léptek fel (annak esetleg Agostino Nifót lehetne tartani *De regnandi peritia* című műve alapján); az *érdemleges* tanítványok tulajdonképpen azok, akik a mester szellemében *továbbgondolták* az ő legfontosabb eszméit (Francesco Guicciardini, Jean de Silhon, Zrínyi Miklós). A követők egy másfajta csoportja a

népszerűsítőké és apologetáké (M_2), akik – néha különös módszerekkel – a firenzei titkár védelmére keltek, mégpedig vagy direkter módon, annak hangsúlyozásával, hogy ő csak a történelem során eredményesnek bizonyult, mások elmélete által is elfogadott eszközöket írta le, amelyek nagy közösségek számára pozitív következménnyel jártak (Francis Bacon, Louis Machon), vagy közvetett úton védtek: szerintük Machiavelli így figyelmeztette a népet arra, hogy milyen veszélyek fenyegetik a könnyen zsarnokká váló fejedelmek részéről (Alberico Gentili, Jean-Jacques Rousseau). Azonban a követők is meg a védelmezők is jócskán kisebbségben maradtak a kritizálókhoz képest. Ez utóbbiak egy része *autentikus kritikusnak* tekinthető (M_3), mert Machiavelli műveinek alapos ismerete és a politikai irodalom széles körének tekintetbevétele alapján, továbbá nemegyszer a firenzei gondolkodó ellentmondásainak feltárásával egybekötve fejtették ki ellenvéleményüket, miközben Machiavelli egyes gondolatait is elfogadták (Justus Lipsius, Giovanni Botero, Jean Bodin, Rozsnyai Dávid). De, sajnálatos módon, azok tábora a legnépesebb, akik Machiavellit *nagyon felületesen és egyben elfogultan* bírálták (M_4), sokszor anélkül, hogy olvasták volna, és csak általános erkölcsi kifogásokat hoztak fel ellene (Innocent Gentillet, Antonio Possevino, Pedro Ribadeneira, Csúzy Zsigmond). Az autentikus kritikusok (M_3) hangoztatták ugyan a hagyományos szempontú erkölcsi fenntartásokat, de nem ragaszkodtak hozzájuk mereven, és ez is meg egyéb megfontolás is segítette őket abban, hogy lényeges *politikai* kérdéseket vessenek fel (uralkodói alkalmasság, államérdék); ezzel szemben a felületes kritikusok (M_4) csak formális moralizálásokba bocsátkoztak, esetleg vallási kérdésekre tértek ki (például azt bizonygatták,

hogy a vallás nem *instrumentum regni*). Ez utóbbiak annyira kiüresítették a machiavellizmus fogalmát, hogy az szinte már csak az elnevezése révén kapcsolódott Machiavellihez. Ennél is semmitmondóbb fogalmat csak azok használtak, akik az „örök machiavellizmus”-t emlegették (többnyire a pontatlan, mindennapi szóhasználatban). (Benoist, 1907, 3–4.) A szó szoros értelmében a posztmachiavellistáknak csak az első két csoportját (M_1 és M_2) lehet *machiavellistáknak* nevezni, a másik kettő (M_3 és M_4) valójában már *antimachiavellista*.

Az ilyen *klasszifikáló fogalmak és ideáltípusok* segítségével meg lehet könnyíteni Machiavelli és a hozzá hasonlók viszonyának áttekintését, vagyis *az ő több mint primus inter pares* helyének és szerepének beláttatását, az őt követők nagyfokú különbözőségeinek érzékeltetését, valamint az érdemleges követők (M_1) és az autentikus kritikusok (M_3) *kitüntetett szerepét* magának Machiavellinek a megértésében, illetve az apologeták (M_2) és a felületes bírálók (M_4) *áttételesen* érvényesülő jelentőségét a firenzei gondolkodó nagyfokú eredetiségének *nyomatékosításában*.

Machiavelli ugyan radikálisan gondolkodik, és nagyon pontosan fogalmaz, de azért mégsem könnyű – különösen önállóan kiemelt részletek esetében – azt megállapítani, hogy átvételek esetén mi származik tőle és mi a machiavellizmusok valamelyik képviselőjétől. Különösen az elméleti premachiavellizmus (PM_2), illetve az igazi követők (M_1) és az apologeták (M_2), de olykor még az autentikus kritikusok (M_3) részmegállapításait is nehéz elválasztani az övéitől, különösen ha azok olyan általános államvezetési vagy mindennapi viselkedésszerű megnyilvánulásokra vonatkoznak, amelyek mind az említetteknek, mind a firenzei gondolkodónak a közélet gyakorlatából vett modellként szolgáltak.

A Machiavelli előtti államelméleti irodalomban (királytükörök, fejedelmi órák stb.) kétségkívül az uralkodó fontos tulajdonságai és államvezetési elvei között szerepel az energikusság, a határozottság, az akarat és a gondolkodás szigorú fegyelme, az egoizmus, a körültekintőkészség, de ezek mellett a rugalmasság és alkalmazkodókészség, továbbá közömbösség a jó és rossz, az igazságosság és igazságtalanság, az igazmondás és hazugság, az adott szó megtartása és megszegése terén. Ezek mind jelen vannak Machiavelli fejedelemnek adott tanácsai között (aminek alapján a rossz machiavellizmusfogalmakat elsősorban kialakították), de nála egyrészt bizonyos megszorítások is *pontosítják* alkalmazhatóságukat, másrészt *újabb* jellemzők is szerepelnek. (Benoist, 1907, 11–12.) Így Machiavelli nem ambivalenciát, hanem *alternatívát* lát jó és rossz, őszinteség és színlelés, illetve más hasonló ellentétek között, amelyekből a megfelelőt a mindenkori helyzet pontos felmérése alapján lehet és kell kiválasztani. A firenzei politikus tehát *problematizál* és *konkretizál*, és a döntést – bármennyire így tűnik fel – nem az uralkodói egoizmus, hanem a nép és a haza érdekei szempontjából nézve hozzák meg szerinte a jó vezetők (ami különösen az *Értekezések*-ből és néhány kisebb írásból derül ki). Az állam vezetőinek erényei közül nagyon kiemeli a racionális mérlegelni tudást, a helyzetfelismerő képességet, a tettekézséget, a felelősségtudatot és a hazaszeretetet. Machiavelli a dinamikusabb, rugalmasabb államvezetés, a széles látókörű politizálás híve, és ez mindenképpen megkülönbözteti – néha még a részletek tekintetében is – mind elődeitől, mind az utána következőktől. (Berlin, 1972, 163–203.)

Machiavelli elmélete a XVIII. század végéig, sőt egyes országokban a XIX. század

folyamán is jóval több volt tudományos (majd tudománytörténeti) kérdéssnél. Éppen azért váltott ki annyi éles vitát, mert *fontos ideológiai forrásként* kezelték: előbb a *nemzeti abszolútizmus* kialakítása során, majd az *önálló nemzetállamok* megteremtése folyamán hasznosították gondolatait mint eszmei forrást. Az elfogult kritikusok *egyszerűsítés* révén is, *hamisítás* révén is torzító formulája – Machiavelli tanainak lényege: a cél szentesíti az eszközt – eléggé elterjesztette azt a szemléletet, hogy csak az eszközökre kell figyelni; azonban a továbbgondolók (M_1) és a hozzáértő bírálók (M_3) nem feledkeztek meg a *célról* sem. S minthogy érdekük volt – történelmi kortól és szituációtól függően – a két nagy cél – előbb az abszolút monarchia, majd a nemzetállam – valamelyikének megvalósítása, felülvizsgálták az eszközöket, finomítani próbálták alkalmazásuk módjának értelmezésén, sőt elkezdtek a *politizálás specifikumán* elmélkedni. Az apológéták (M_2) lényegében megértették Machiavellit, de főleg a múlt alapján és annak megértésére vonatkozóan fogadták el, elmélete továbbfejlesztésével érdemben nem foglalkoztak, mintegy rezervátumba zárták, ahol ugyan megmaradhat, de nem tud igazán hatni. A felületes kritikusok (M_4) a maguk erkölcsi kritériumai alapján „megsemmisítő” bírálatot gyakoroltak rajta, sőt még a lehetőségét is kizárták annak, hogy tanulni lehessen belőle valamit. (A pápa 1559-ben indexre tette műveit; Machiavellit olvasni csak megfelelő engedéllyel lehetett.) (Bujanda, 1990, 195., 626.) Ez után két, egymással közvetlenül ellentétes, de végső soron egymást erősítő, *káros folyamatot* eredményezett. 1. Az eredendő machiavellizmust (M) és továbbfejlesztett változatát (M_1) csak titokban és hallgatólagosan lehetett bevonnai a politizálásba. 2. Az elfogult apológi-

ák (M_2) és felületes kritikák (M_4) még arra sem voltak képesek, hogy az autentikus machiavellizmus tényleges hibáinak zömét feltárják. A különféle antimachiavellizmusok természetesen keletkezésük során sem álltak elő vegytiszta formában, később még inkább összekeveredtek és egybemosódtak, de *negatív hatásuk túlsúlya* elég egyértelműen bontakozott ki. A modern politikaelmélet megalapozójának tanításai ezek miatt – a bennük rejlő *elvi lehetőségekhez* képest – csak *jóval kisebb hatásokkal* érvényesülhettek a feudális formákat felváltó polgári államok megteremtésének folyamatában.

Machiavelli eredendő államelméleti és politikai tanításait a XVI–XVIII. században két ellentétes irányú törekvés szolgálatába állították: az egyik az *abszolút monarchia kialakítása*, a másik a *zsarnokok elleni küzdelem*. Az előbbi, az egyértelműen pozitív, a firenzei gondolkodó legkövetkezetesebb továbbvitele volt az újabb és már kedvezőbbre fordult körülmények között; az utóbbi, az előítéletekből és félremagyarázásból következően eleve problematikus; csak mindenkor alkalmazásától függően kapott valamilyen konkrét értéket.

Európa feudális viszonyokat lassan visszatorzó történelme során az *egységes nemzet-állam* programja csak későn fogalmazódott meg, mivel az abszolút monarchiát megteremtő országok – Franciaország, Anglia – megszervezték a maguk erős államát, de az egységesítés vagy az önállóvá válás nem jelentett számukra olyan problémát, mint Itália vagy Németország esetében. Machiavelli tanításainak erre vonatkozó része csak a XIX. század folyamán vált aktuálissá az említett országok és több kelet-európai nép számára.

A *zsarnokság* (örök) problematikája a XVI. században ismét napirendre került, nagyrészt

az abszolút monarchia erősödése és a vallásháborúk kapcsán. Ekkor Machiavelliben sokan a zsarnokság elméletíróját vélték felismerni vagy legalábbis bemutatni, akivel szemben, de őt is felhasználva, a *monarchomachia* (tirannomachia) koncepcióját igyekeztek kidolgozni. (Horváth, 2004, 209–210.) Machiavelli ilyen jellegű kompromittálásához – akarla-akaratlanul – részben még a védelmezői is hozzájárultak, hiszen egy részük azt hangsúlyozta, hogy ő tényleg élt uralkodók eredményes keménykezűségét és manipulációit írja le (Francis Bacon), mások arról beszéltek, hogy a fejedelem képében a zsarnokot mutatja be azért, hogy áttételes úton figyelmeztesse a népet a rá leselkedő reális veszélyre (Alberico Gentili, Denis Diderot). Az elfogult és tényeket alig ismerő s még kevésbé tisztelő kritikusok ezeken – a pontosító részleteket ignorálva – merészen túlléptek, s könnyen kialakíthatták Machiavelli fejedelemeszményéből a zsarnok képét, Machiavelliből ennek a tanácsadóját, műveit pedig olyan alkotásoknak tüntették fel, amelyeket – Reginald Pole bíboros szerint – a „Sátán ujjai” vetettek papírra. Ennek segítségével politikai ellenfelét szinte bárki machiavellista zsarnoknak minősíthette, mint például Pázmány Péter tette Bethlen Gáborral, sőt egy erdélyi pasquillusszerző a pokol szülötteként mutatta be Machiavellit, aki egyenesen onnan szállt Dáciába, hogy a legsötétebb politikust, Teleki Mihályt közvetlenül irányíthassa az ország vesztét okozó üzelmében. Európában két fontos esemény erősítette meg Machiavelli ilyen jellemzését: a protestánsok körében a Szent Bertalan-éjszaka (1572), a katolikusok között Navarrai Henrik pápa általi kiátkozása (1585). (Horváth, 2001, 94–95.) A protestánsok gyorsan reagáltak: Junius Brutus álneven – a szerző valószínűleg Philippe Duplessis Mor-

nay – vitairatot adtak ki *Vindiciae contra tyrannos* címmel (1579), és ezt a későbbiek során többször egybekötve jelentették meg *A fejedelemmel*. (Zsámboky János könyvtárában is egy ilyen példány található.) Ez a mű azért nagyon fontos, mert a monarchomachia gondolatát alapvetően nem Machiavellit figyelembe véve fogalmazza meg. Az viszont jellemző, hogy a „zsarnokpárti” *Principe* és a „zsarnokellenes” *Vindiciae* egybekötve jelent meg több alkalommal is.

A monarchomachia eszméjét – amelynek egyes képviselői a zsarnokhoz való viszonyulás harmadik fokozataként a zsarnokölést is megengedhetőnek tartják – elsősorban a protestánsok dolgozták ki, és ők képviselték radikálisabb változatát, de ebben náluk Machiavelli nem játszott döntő szerepet (François Hotman: *Monitoriale adversus Italogalorum*, 1588; Johannes Althusius: *Politica methodice digesta*, 1603; Dudleius Fennerus: *Sacra theologia*, 1632). A katolikusok inkább a zsarnokság megelőzését, illetve az erre bátorító tanok cáfolását és semlegesítését hangsúlyozták, Machiavellit pedig olyan szerzőként emelték ki, mint aki a zsarnokságot hirdető eszmék legveszélyesebb változatait foglalta rendszerbe, amennyiben a zsarnoki eszméket úgy mutatta be, mint az államvezetés általában érvényes, sőt legeredményesebb módszereit (Marius Salomonius: *De principatu*, 1544; Juan Mariana: *De rege et regis institutione*, 1598; Luis de Molina: *De iure et iustitia*, 1599; Roberto Bellarmino: *De officio principis christiani*, 1619). Nagyon sokatmondó az a változás, amely Ribadeneira egyik művének első, spanyol nyelvű és későbbi, latinul megjelent kiadása között végbement. Az első kiadás (Madrid, 1595) címe: *Tratado de la religion y virtudes que debe tener el príncipe cristiano para gobernar y conservar sus estados, contra*

lo que Nicolás Maquiavelo y los políticos deste tiempo enseñan; a latin kiadás (Strassbourg, 1603) címe már csak az eredeti alcím rövid változata: *Princeps Christianus adversus Machiavellum*. Egyébként Innocent Gentilet közismert vitairatát is csak az alcímben szereplő *Antimachiavellus* címmel emlegették. A pápai tilalom ellenére is terjedő Machiavelli-művek elsősorban a provokáció szerepét játszották a monarchomachok szemében (a katolikusokéban jobban, a protestánsokéban kevésbé), ugyanakkor a monarchomachia táplálta az antimachiavellizmus szellemiségét.

Machiavelli tanításainak ilyen irányba torzított értelmezései a magyar gondolkodókat is elérték. Többnyire el is fogadták őket; ellenvéleménynek kevesen adtak hangot. Hatásos kritikai észrevételt csak Alvinczi Péter református prédikátor tett olyan Machiavelli-cáfolókról, mint Ribadeneira és Mariana. Jóval többen voltak azok, akik a zsarnokpártinak kikiáltott firenzei titkár ellen felléptek. Ilyen volt a magyar származású és a csehországi lutheránus ellenállás letörése során kivégzett Jeszenszky János (Johannes Jessenius), aki még 1591-ben, Padovában orvosi tanulmányait befejező diákként írta és adta elő *Pro vindiciis contra tyrannos* című traktátusát (de csak Frankfurtban publikálta 1614-ben), s ebben a zsarnokok tanácsadójaként említi Machiavellit. A kálvinista Apáczai Csere János Dudleius Fennerusra támaszkodva veti fel 1653-ban a zsarnok megölésének lehetőségét. A katolikusok közül a nagy tekintélyű Pázmány Péter még mint a gráci egyetem professzora tárgyalta úgy a monarchiát Bellarmino és Molina alapján, hogy az könnyen tiranniává torzulhat. Később, Alvinczivel polemizálva is hasonló véleményen volt. (Kaposi, 1967, 178–181.)

Természetesen a monarchomachiának nem csupán az antimachiavellizmus egyes elemei adtak tápot, hiszen néhány fontos elemét a lutherizmusból és a kálvinizmusból kölcsönözte, és a magisztrátusok szerepének hangsúlyozásával hozzájárult az abszolút monarchia szélsőségeinek visszafogásához, mint ahogyan azt az antimachiavellizmus – bizonyos erkölcsi megszorításokat hangsúlyozva – szintén megtette. Az abszolút monarchia támogatását illetően a továbbgondolt machiavellizmus (M_1) volt a leghatékonyabb, különösen akkor, amikor már a tacitizmussal együtt fejtette ki hatását. (Baldassare Alamos, Jean de Silhon, Zrínyi Miklós), de ugyanakkor a sok ellenvetést is megfogalmazó autentikus kritikusok (M_3) éppen ahhoz járultak hozzá, hogy az abszolútista állam *újabb fejlődési szakaszában* felmerült problémák megértését segítsék elő (ragion di stato). Machiavelli ugyanis még túlzottan a fejedelem személyiségének vezetői alkalmasságára helyezte a hangsúlyt, a szervezeti formák közül pedig egyedül a hadseregre, ami a reneszánsz utáni korban részben már meghaladottá vált, jobban előtérbe került az intézményrendszer fontossága, a diplomáciai hálózat kiépítése és más ehhez hasonlók. Machiavellit ki kellett egészíteni, amit csak a mereven gondolkodók és az erkölcsileg elfogultak értelmezhettek úgy, hogy teljesen el kell vetni. (Oesrreich, 1989, 148–149.)

A XVI. században körvonalazódott machiavellizmusok tartalma, milyensége alapvetően nem változott meg a XVII–XVIII. század során, de hatáslehetőségeik és funkcióik meglehetősen átalakultak. A direkt védelmezők (M_2) személye cserélődött ugyan, de számuk továbbra is kicsi volt, és alig értek el hatást (például Louis Machon értékes munkája kéziratban maradt). (Procacci, 1995, 465–

473.) A továbbgondolók (M_1) elég nagy mértékben támaszkodtak, azonban nyíltan alig hivatkoztak Machiavellire. Az érdemleges kritikusok (M_3) a bíráló leple alatt vagy amellet, kevésbé feltűnően, gyakran csempésztek be új gondolatokat az állam- és politikaelméletbe, de ezek nem hívták fel eléggé magukra a figyelmet. Bizonyos kísérletek mégsem maradtak hatás nélkül: így Lipsius elgondolása a „prudentia mixta” alkalmazásáról sokban elősegítette az eredendő machiavellizmus „elfogadható machiavellizmussá” (gemässigten Machiavellismus) szelídítését és részbeni elfogadhatóságát. (Meinecke, 1957, 234.) A felületes támadók (M_4), minthogy lényegében a moralizálás körére szorítkoztak, nem voltak képesek érdemleges hatást gyakorolni az államelméletekre, sőt az erkölcs terén is csak megerősíteni tudták a meglehetősen hagyományos, nagyrészt magánéleti nézőpontú keresztény felfogást.

Az abszolút monarchiák kialakulása, sőt megszilárdulása után, illetve a *nemzetállamok szerveződése* időszakában – a XIX. század elejétől kezdve – megváltozott Machiavelli életművének ideológiai szerepe: ettől kezdve mint az *Itáliát egyesíteni és felszabadítani óhajtó politikus* vált érdekessé és fontossá. Ez azzal is járt, hogy munkásságának egészén belül nagyobb figyelmet kapott a gyakorló politikus, elmélete megítélésében pedig a gyakorlatra orientáltság. Módosítani kezdték az államfelfogásáról régebben kialakult értékeléseket. Pontosabban jelzi ezt Georg W. F. Hegel néhány fontos utalása: Németország alkotmányáról írt korai művében (1800–1802) arról ír, hogy a firenzei gondolkodó életművének fókuszusa *A fejedelem* XXVI. fejezete; a jénai reálfilozófiában, majd a világtörténet filozófiájáról tartott előadásában pedig azt jelenti ki igen határozottan, hogy sokat kri-

tizált politikai módszerei nélkül nem lehet egységes nemzetállamot teremteni. (Hegel, 1986, 551–558; Hegel, 1966, 684–685.) Hegel művei közül leghamarabb a történetfilozófiai előadássorozat vált olvashatóvá (1840), de megértését előkészítette Johann Gottlieb Fichte (1807) és Thomas Babington Macaulay (1827) pozitív hangvételű Machiavellitanulmánya. Ezt a fajta értékelést nemcsak az olaszok tartották igen aktuálisnak, hanem a legtöbb magyar politikus (Kossuth Lajos, Kemény Gábor) és elméletíró is (Dománovszki Endre, Beöthy Ákos). Hegel haladás-konceptiójának konkretizálására (amelyben a negativitásnak is van előrevivő szerepe) csak később került sor. A liberálisok az erkölcs és politika közelítésére törekedtek (John Stuart Mill, Benedetto Croce); az újfajta, a *sajátos politikai erkölcs* lehetőségére és szükségességére Robert Mohl hívta fel a figyelmet, amit nálunk a jogfilozófus Concha Győző akceptált. (Concha, 1893, 8–10.) Machiavelli állam- és politikaelméletének alapos, tárgyilagos és hasonló javaslatokat is szem előtt tartó értékelését a későbbiekben a kedvezőtlen társadalmi változások gátolták: a XX. század totalitárius rendszereinek fennállása idején a felelős gondolkodók még ebben a közvetett formában is veszélyesnek ítélték az erőszak, a színlelés és a manipulálás eszközeinek bármilyen – tehát akár a múltra vonatkoztatott – részben jogos elismerését is.

A Machiavelli sokrétű és nem teljesen homogén életműve nyomán létrejött többféle machiavellizmus és antimachiavellizmus egyike sem fejlesztette tovább a *maga egészében*, koncepcionális egységében a firenzei gondolkodó eszmevilágát. Csupán bizonyos oldalaihoz és részleteihez tudtak – ilyen vagy olyan előjellel – kapcsolódni. Elméletének legeredetibb összetevőit, vagyis az *államveze-*

tés radikalizmusának és rugalmasságának alapelvét igazi követőinek szűk köre (M_1) is csak kevésbé merész formában vitte tovább, a védelmezők (M_2) részbeni támogatásával. (Botero „ragion di stato”-ja csak a politikai koordinátarendszer origóját jelöli ki.) Azonban ennek során még ők sem vették tekintetbe eléggé korszerű történelemszemléletének politikaelméletével való több összefüggését, illetve nem tettek kísérletet arra, hogy a félreállított erkölcs helyébe egy új, sajátosan politikai erkölcsöt állítsanak. (Lipsius „prudentia mixta”-ja még egy „gyenge program”-nak is alig felel meg.) Autentikus kritikusként jelentkező antimachiavellisták (M_3), továbbá az elfogult és felületes ellenzők (M_4) az elutasítás mértékében különböztek ugyan, de a viszonyulás irányában már kevésbé, abban pedig a különböző változatok legtöbb képviselője egymásra talált, hogy Machiavellit – mit sem törődve a köztársaságért tettekkel és róla mondottakkal (ez iránt annak idején még a monarchomachok is érzéketlenek maradtak) – a zsarnokok tanácsadójaként fogja fel. Az antimachiavellizmus értékét nagymértékben növelte, hogy fel tudták használni a monarchomachia elméletének kidolgozásához a XVI–XVIII. században, sőt még a diktatúrakoncepciók hallgatóságos kritikájához is a XX. században. (De Camilli, 2000, 55–56., 138–144., 156–165.)

A többféle machiavellizmus – mindegyik a maga ideológiai alapján – különféle módon járult hozzá a *relative egységes és koncepcionálisan koherens* Machiavelli-életmű részben *ignorálásához*, részben elméleti képeinek *dekonstruálásához*. Az 1527-ben elhunyt firenzei titkárnak 1559 után alig maradt kiadatlan írása, a legfontosabbak nagy gyakorisággal jelentek meg újra, a munkássága egészéről alkotott képet csakis az olyan törekvések

többsége tehetette egyoldalúvá, amelyek – persze nem a lényegét teljesen elhibázva, és nem is a kor szükségleteitől függetlenül – szinte csak a politikailag (és erkölcsileg) releváns művekről adtak *leszűkített értékelést*, és érvényesítettek műveinek elemzése során kizárólag ilyen szempontokat. A különféle machiavellizmusok már a tematikai egyoldalúsítások és a szemléleti horizontok *összezsugorítása* tekintetében is közel kerültek egymáshoz. A Machiavelli hagyományát valamennyire folytatók tábora is csak a *politikai irodalom szűk* – és éppen Machiavelli által nagyon szűknek kijelölt – ösvényén követte mesterét. Az antimachiavellistákat a *hagyományos erkölcs védelméből táplálkozó nemtetszés* terelte egy táborba. A tematikát illetően, az előbbiekhöz hasonlóan, ők sem vettek tudomást annak gazdagságáról, főleg szépírói tevékenységét hagyták figyelmen kívül; még a Machiavelli rehabilitálásában alapvető szerepet játszó Macaulay is elég lekicsinylően szólt róluk. Világnézetük, értékrendjük meglehetősen különbözött ugyan Machiavelli ideológiai alapokon álló és ilyen szempontokat érvényesítő értelmezőinek, de leszűkített elméleti horizontjuk sok tekintetben nem engedte őket eléggé eltávolodni egymástól. A XIX–XX. századi szaktudományos elemzések már jobban el tudták kerülni ezt az egyoldalúságot,

aminek eredményeként sok jó elemzés született.

A Machiavelli sokoldalú, felismerésekben gazdag munkásságáról kialakítható képet – annak valóságához mérve – nagyon leegyszerűsítették, elszegényítették, leminősítették, több tekintetben *egyoldalúsították*. Azok az öt *ideológiai* alapon megítélő különböző machiavellisták és antimachiavellisták, akik ebben többé-kevésbé tudatosan és közvetlenül részt vettek, szándékaik ellenére bár, de nagyon közel kerültek egymáshoz, s még ha húzódott is közöttük egy választóvonal, egyikük sem állt távol ettől a vízválasztótól, mert a tudományos távolságtartástól alapvetően különböző természetű óvatosságok, idegenkedések és előítéletek őket magukat is óhatatlanul az *egyoldalúság felé sodorták*. Mintha ezért vagy azért nem tartották volna magukat *A fejedelem* XV. fejezetében olvasható, alapvető módszertani figyelmeztetéshez: „Az értőknek óhajtván hasznos dolgot írni, helyesebbnek ítélem a dolog valódi igazságának kifürkészését, semmint megelégedni a róla alkotott elképzeléssel.” (Machiavelli, 1964, 76.)

Kulcsszavak: *autentikus machiavellizmus, pre-machiavellizmus, posztmachiavellizmus, antimachiavellizmus, ideológia, abszolút monarchia, nemzetállam, ignorálás, dekonstruálás*

IRODALOM

- Benoist, Charles (1907): *Le Machiavellisme. Premier partie: Avant Machiavel*. (2. ed.) Plon, Paris
- Berlin, Isaiah (1972): The Originality of Machiavelli. In: *Studies on Machiavelli*. (Ed. by Gilmore, M. P.) Sansoni, Firenze
- Bujanda, Juan M. (ed.) (1990): *Index Romae 1557, 1559, 1564. Les premiers index romains et l'index du Concile de Trente*. Centre d' Étude de la Renaissance, Quebec
- Concha Győző (1893): *Politikai jegyzetek. (Egyetemi előadásai nyomán jegyezte: Semsey Kálmán.) I. rész:*

Alkotmánytan és társadalomtan. (Kézirat gyanánt.)

Politzer Zsigmond, Budapest

De Camilli, Davide (2000): *Machiavelli nel tempo. La critica machiavelliana dal Cinquecento a oggi*. Edizioni ETS, Pisa

De Mattei, Rodolfo (1969): *Dal premachiavellismo all'antimachiavellismo*. Sansoni, Firenze

Hegel, Georg W. F. (1986): Die Verfassung Deutschlands. In: Hegel: *Werke. 1. Bd. Frühe Schriften*. Suhrkamp, Frankfurt am Main

Hegel, Georg W. F. (1966): *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. (Ford.: Szemere Samu.) Akadémiai, Bp.

- Horváth Barna (2001): *Angol jogelmélet.* (2. kiad.) Pallas Stúdió–Attraktor, Budapest
- Horváth Barna (2004): *A jogelmélet vázlat.* (2. kiad.) Pallas Stúdió–Attraktor, Budapest
- Kaposi Márton (1967): Le prime tracce dell'influenza di Machiavelli nella letteratura ungherese. In: Horányi Mátyás – Klaniczay Tibor. (szerk.): *Italia ed Ungheria.* Akadémiai, Budapest
- Kuhn, Thomas S. (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete.* (Ford.: Bíró Dániel.) Gondolat, Bp.
- Machiavelli, Niccolò (1964): *A fejedelm.* (Ford.: Lutter Éva.) Magyar Helikon, Budapest
- Meinecke, Friedrich (1957): *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte.* (5. ed.) Oldenburg, München
- Mohl, Robert (1858): *Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften.* Enke, Erlangen
- Mohl, Robert (1866): *Az államtudományok encyklopædiája.* (Ford.: Löw Töbiás.) Heckenast Gusztáv, Pest
- Nederman, Cary J. (1999): Amazing Grace: Fortune, God, and Free Will in Machiavelli's Thought, *Journal of the History of Ideas.*
- Oesrreich, Gerhard (1989): *Antiker Geist und moderne Staat bei Justus Lipsius (1541–1606).* Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen
- Procacci, Giuliano (1995): *Machiavelli nella cultura europea dell'età moderna.* (2. ed.) Laterza, Bari
- Skinner, Quentin (1981): *Machiavelli.* Atlantisz, Budapest
- Van Tieghem, Paul (1939): *La Littérature comparée.* (2. ed.) Armand Colin, Paris

